

# ԱՆԻՐԱԽ ՈՏՆՁԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ՊԱՏՄԱԳՐԱԿԱՆ ԽԵՂԱԹԻՒՐՈՒՄՆԵՐ (ԵՐՈՒԱՆԴ՝ ՔԱՍՈՒՆԻԻ ԿՈՂՄԷ ԿԱՏԱՐՈՒԱԾ)

Գրեց՝ ԹՈՐԳՈՄ ՓՕՍԹԱՃԵԱՆ

Բարեկամ մը ինձի ուղարկած է Պէյրուսի Հրատարակուող Հայ Աւետարանական Եկեղեցւոյ պաշտօնաթիւրթ «Ջանասէր»-ի 2007 տարուան Յուլիս-Օգոստոս թիւը: Ան իմ ուշադրութեանս փափաքած է յանձնել թերթի խմբագիր՝ Երուանդ Քասունիի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ դէմ կատարած շարք մը անիրաւ օտնձգութիւնները և պատմագրական խեղաթիւրումները:

Այդ թերթը կարդայէ և Հաստատելէ ետք բարեկամիս կատարած արդար մատնանշումները, անհրաժեշտ Համարեցի գրի առնել ներկայ Հերթումնագիրին:

«Հայաստանեայց» անունի անիրաւ գործածութիւնն է գլխաւոր ոտնձգութիւնը, որ թերթի խմբագիր՝ Երուանդ Քասունի կատարած է այդ թերթին մէջ, և որ պիտի ըլլայ գլխաւոր նիւթը՝ մեր այս Հերթումնագիրին:

«Ջանասէր» թերթի այդ թիւին մէջ, Երուանդ Քասունի շուրջ Հարիւր անգամներ, Հայ Աւետարանական յարանուանութեան անունին կցած է «Հայաստանեայց» անունը՝ ապօրինաբար և անվաւերօրէն:

«Հայաստանեայց» անունը կը պատկանի միայն Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ:

Այս յատուկ անունի գործածութիւնը սկիզբ առած է մեր ՊատմաՔայր Մովսէս Խորենացիի կողմէ Ե. դարէն ի վեր, և Հաստատուած է՝ մեր բոլոր պատմիչներուն և եկեղեցական մեծանուն Հայրապետներուն կողմէ:

Մեր Եկեղեցւոյ մեծագոյն դէմքերէն պատկառելի պատմագիր՝ Օրմանեան Սրբապան, իր «Հայ Եկեղեցի» գրքին մէջ, յստակօրէն շեշտած է որ «Հայաստանեայց» յատուկ անունը՝ (exclusively) կը պատկանի միայն Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ:

## ԱՊՕՐԻՆԻ ՈՏՆՁԳՈՒԹԻՒՆ

Պատմական վերոյիշեալ վկայութիւնները՝ ապացոյց են ինքնին, որ Հայ Եկեղեցւոյ միայն պատկանող «Հայաստանեայց» յատուկ անունը, ապօրինի է կցել Հայ Աւետարանական Եկեղեցւոյ անունին:

Կան նաեւ այլ կարելոր վկայութիւններ:

Հայ Բողոքական յարանուանութիւնը (Աւետարանական) Պոլսոյ մէջ Հաստատուեցաւ 1846 թուի Յունիսին:

Հայ բողոքականներու թիւը միայն 912 էր այդ առնէ: Անոնց մէջէն շուրջ 40 գլխաւորներ՝ եղան նախակարսապետները այս նոր Հայ յարանուանութեան:

Երուանդ Քասունի գիտակցարար ըսն մը չի գրեր Հայ Առաջին Աւետարանական Համայնքի Հովիւ՝ Արիստղոս Իւթիւճեանի մասին: Ան կը յայտարարէ նաեւ՝ որ իբրեւ թէ այդ թիւին Հայ Աւետարանական Եկեղեցւոյ անունին կցուած է եղեր «Հայաստանեայց» անունը: ԱնՀաստատալի է որ Վերապատուելի մը կրնայ թոյլ տալ ինքզինքին կատարելու նման աննկերելի ստույթիւն մը:

Այս 40 գլխաւորները իրենք գիրենք անուանեցին «ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅ ԱՌԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ»: Անոնք իրենց առաջին Հոգեւոր Հովիւ ընտրեցին, Պատուելի Արիստղոս Իւթիւճեանը:

Ո՛չ Հայ Աւետարանական Եկեղեցւոյ առաջին Հոգեւոր Հովիւ՝ պատուելի Արիստղոս Իւթիւճեանը, և ոչ ալ՝ Հայ Աւետարանականներու 40 գլխաւորները, երբեք իրենք գիրենք կոչած չեն «Հայաստանեայց» Աւետարանական Եկեղեցի:

Առաջին՝ Հայ Բողոքական (Աւետարանական) յարանուանութեան կազմութեան մէջ՝ թէ՛ նիւ-

Թական և թէ գործնական շատ մեծ ճիգ և աշխատանք տարաւ Ամերիկեան Միսիոնարական կազմակերպութեան ներկայացուցիչ Ուիլլիամ Գուտելլի (William Gouldell) որ երկու գրքեր հրատարակեց 1867 թուին Պոսթոնի մէջ, ուր կը ներկայացնէ պատմութիւնը առաջին Հայ Բողոքական Աւետարանական Յարսնութեան: Այդ գրքին մէջ, ոչ մէկ տեղ յիշատակուած կայ «Հայաստանեայց» յատուկ անունը կցուած՝ Հայ առաջին բողոքական յարսնութեան անունին հետ:

Առաջին Հայ Բողոքական (Աւետարանական) «Բրոթէսթան Միլլէթի» յարանուանութեան կազմութենէն տասը տարիներ ետք՝ Հայ Բողոքական (Աւետարանական) Համայնքի Հոգեւոր Հովիւ ընտրուեցաւ Պատուելի Ս. Ս. Իւթիւճեանը, 1865 թուին:

Պատուելի Ս. Ս. Իւթիւճեանը իր յուշագրքի մէջ կը գրէ որ իրեն թէ Ուիլլիամ Գուտելլ Հարցուցած է իրեն այդ թուին՝ թէ «ինչպէ՞ս կ'ուզէք անուանուիլ դուք». Ուիլլեմ Գուտելլ այս Հարցումը ուղղած է Ս. Ս. Իւթիւճեանի որովհետեւ Բողոքական յարանուանութեան մէջ կային շատ մը այլ անուններով ճանչցուած բողոքական ճիւղեր, ինչպէ՞ս օրինակ՝ «Աւետարանականներ», «Լուստերականներ», «Ժողովականներ», «Երիցականներ», «Պեճտեկոսականներ», «Շարաթապահներ» եւ այլն: Եւ ան ալ որպէս թէ պատասխանում ըլլայ Հետեւեալը. «Կ'ուզենք անուանուիլ Հայաստանեայց Աւետարանական Եկեղեցի»:

Ս. Ս. Իւթիւճեան, որպէս երկրորդ պատուելի՝ իրաւունքը չունէր, ոչ իշխանութիւնը և ոչ ալ իրաւասութիւնը, իրմէ տասը տարիներ տուած կաղնուած Հայ Բողոքական («Բրոթէսթան Միլլէթի») Աւետարանական Եկեղեցւոյ անունի փոփոխման կամ վերանուանման:

Այս արտայայտութիւնը ոչ մէկ հիմք է և ոչ մէկ ապացոյց՝ որ Հայ Եկեղեցւոյ պատկան «Հայաստանեայց» յատուկ անունը կրնայ կցուիլ Հայ Բողոքական (Աւետարանական) Եկեղեցւոյ անունին: Միսիոնարական կազմակերպութեան ղեկավար Ուիլլեմ Գուտելլ երբեք Համաձայն չէ եղած Հայ Բողոքական Աւետարանական Եկեղեցւոյ անունին կցուած տեսնել «Հայաստանեայց» անունը: Հայ Աւետարանականներէ շատեր գիտնալով այս զգուշացուցած են Ս. Ս. Իւթիւճեանը՝ չհակառակիլ միսիոնարներու ղեկավար Ուիլլեմ Գուտելլին, որովհետեւ չհամաձայնութեան մը պարագային՝ Ուիլլեմ

Գուտելլ կրնայ դադրեցնել Ս. Ս. Իւթիւճեանի յատկացուած ամսաթուակը:

Ու այդ պատահեցաւ սրղարիւ: Ծորջ վեց տարիներ ետք, Միսիոնարական խորհուրդը իր պաշտօնէն հեռացուց Ս. Ս. Իւթիւճեանը:

Ս. Ս. Իւթիւճեանի 1861 թուի պաշտօնականութենէն ետք, անհիմն դրոյցի նման՝ մոռցուեցաւ նաեւ իր իսկ կողմէ՝ յերիւրուած «Հայաստանեայց» անունի կցումը Հայ Բողոքական Աւետարանական Եկեղեցւոյ անունին:

Այնուհետեւ և մինչեւ ներկայ թուականները Հայ Բողոքական Եկեղեցին միշտ և միայն անուանուած է ճանչուած է որպէս «Հայ Աւետարանական Եկեղեցի» և՛ վերջ:

Այսքան տարիներ ետք՝ Երուանդ Քաստուհի, գիտնալով այս պատմական իրողութիւնները, բնաւ իրաւունքը չունի յանկարծ նման անիրաւոտնադրութիւն մը կատարելու ներկայիս և այն ալ՝ սանձարձակօրէն:

Իր սրարբը ապօրէն ոտնձգութիւն մըն է ընդդէմ Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ իրաւասութիւններէն ներս: Ու այս, ոչ թոյլատրելի է և ոչ ալ՝ ներելի:

Այս ինիթի մասին կարեւոր կը նկատենք յիշատակել Հոս ուրիշ Հայ Աւետարանական Հոգեւորականի մը՝ Վեր. Կարապետ Ատանալիանի պարկեշտ և ուղղամիտ արտայայտութիւնն ու վերաբերմունքը, Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ նկատմամբ:

Վեր. Կարապետ Ատանալիան մեծ պատրաստութեան տէր Հոգեւորական մը եղած է և Հեղինակած է «Յուշարժան Հայ Աւետարանական և Հայ Աւետարանական Եկեղեցւոյ» աշխատասիրութիւնը:

Ան գլխովին հակառակ է եղած Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Հանդէպ կառուարուած ամէն կարգի ոտնձգութեանց:

Իր վերոյիշեալ գրքէն կը մէջբերենք Հոս երեք կարճ պարբերութիւններ, ուր յստակ կ'երեւի իր ուղղամտութիւնը և աղնութիւնը Հանդէպ Հայաստանեայց Առաքելական Մայր Եկեղեցւոյ:

«Ամէն Հայու հարկ է գիտնալ նախ իր պագային Մայր Եկեղեցին: Այս անհրաժեշտ է ամէնուրեք, ըլլայ անդամ Հայաստանեայց Եկեղեցին, ըլլայ Հայ Կաթողիկոս կամ Հայ Աւետարանականացի, և Օղոմիսկ ըլլաւ անհաւատ կամ անկրօն:

Որովհետեւ Հայ պազը և Հայաստանեայց Եկեղեցին շատ դարերէ ի վեր իրարու միացած

ու նոյնացած են: Ապզը և Եկեղեցի՞ն իրարու հոմանիշ դարձած են, մանաւանդ իր պետութիւնը կորսնցնելէ վերջը: Եկեղեցի՞ն իբր կեդրոն՝ պաշտպանող և առաջնորդող միջոց և կենսատու աղբիւր մը եղած է թէ՛ հոգեւորապէս և թէ՛ քաղաքականապէս:

«Հետեւաբար, Հայ Աւետարանական Եկեղեցի՞ն գերագոյն պարտականութիւններէն մին է պրպտել և գիտնալ Հայ Մայր Եկեղեցի՞ն հոգեւոր արժէքները, վերակենդանացնել, իւրացնել և վաճառել մշտաբարձ պահել ընդհանուր Հայ Ապգի օգտին համար, իբր ամոր օրինաւոր ժառանգորդը» (Վեր. Կ. Ատլն., «Յուլարձան», էջ 6):

Հոս կատարուած վկայութիւնները և Վեր. կարապետ Ատանալեանի կորովի արտայայտութիւնները բաւ են ինքնին որ երուանդ Քասունի ընդմիշտ վերջ դնէ իր անիրաւոտնձգութեանը ընդդէմ Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ: Ան նաեւ ընդմիշտ պէտք է կասեցնէ «Հայաստանեայց» անունը կցելէ Հայ Աւետարանական Եկեղեցւոյ անունին:

#### ՎՐԹԱՆԷՍ ՋՐԹՐԸԼԵԱՆ (ԵԶՆԱԿԵԱՆ)

Երուանդ Քասունի «Ջանասէր» թերթի նոյն թիւին մէջ, ընդարձակ տեղ յատկացուցած է Հաւատաւորիս դարձած այս նախկին Հայ քաւահանային մասին:

Ան դրուատալից բառերով փառաբանած է զինք, նաեւ լման գիրք մը լոյս ընծայած է իր մասին: Այս գրքին մէջ Երուանդ Քասունի գովասանական յապի բառերով պանծացուցած է զինք:

Գիրքը լեցուն է սակայն սլատմական անճշդութիւններով և աններելի խեղաթիւրումներով:

Վրթանէս Ջրթըլեան (Եզնակեան) Հայ Եկեղեցւոյ քաւահանայ մըն էր: Ան եղաւ առաջիններէն որ Հեռացաւ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ դաւանութիւններէն և սրբութիւններէն և յարեցաւ բողոքականութեան:

Բողոքական միսիոնարներ զրկաբաց ընդունեցին և մեծ պատիւներով մեծաբեցին զինք:

Հայոց ժամանակակից Պատրիարք՝ Մատթէոս Սրբաղան ամէն ճիգ ի գործ դրաւ տարհանողելու Վրթանէս քաւահան, որ վերադառնայ Հայ Եկեղեցւոյ գիրկը:

Վրթանէս Ջրթըլեան (Եզնակեան) կուգայ Հայոց Պատրիարքարան և Հանդիպում կ'ունենայ Մատթէոս Պատրիարք Սրբաղանի Հետ: Այս Հանդիպումի ընթացքին՝ Վրթանէս, արդարա-

ցընել կը փորձէ իր դաւանափոխութիւնը: Ան նոյնիսկ Համարձակութիւնը կ'ունենայ անարգելու Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ դաւանութիւնն ու սրբութիւնները: Ան նաեւ լրրարար «Լկտի կի՞ն» կ'անուանէ Ս. Մարիամ Աստուածածինը և «ատաղծավաճառի ապրանք» կը կոչէ Յիսուս Քրիստոսի խաչը:

Այս Հայհոյութիւնները լսելէ ետք, սաստիկ կը զայրանայ պատրիարքական փոխանորդ՝ Տ. Թադէոս վարդապետ և դուրս կը սլանայ փայտ մը կամ երկաթ մը բերելու և քախջախելու Համար սրբապիղծ Հայհոյի՝ Վրթանէս Ջրթըլեանի գանկը:

Հայոց Պատրիարք Մատթէոս Սրբաղան կը կեցնէ և կը Հանդարտեցնէ Թադէոս Հայր Սուրբը:

Այս միջադէպը կ'ըլլայ պատճառ որ Հայոց Պատրիարքը մասնաւոր կոնդակով մը փիլոնաղուրկ Հոչակէ Վրթանէս Ջրթըլեանը: Այդ կոնդակը կ'ընթերցուի բոլոր Հայ Եկեղեցիներու մէջ:

#### ԹԻՂՈՆԱԶՐԿՄԱՆ ՊԱՏԺԻ ԱՐՁԱԳԱՆԳՆԵՐԸ

Այս միջադէպը իմացողներ բոլորը կ'արգարացնեն Հայոց Պատրիարք Սրբաղանը և կը մեղադրեն Հայհոյի:

Վրթանէս Ջրթըլեանի (Եզնակեան) Ս. Մարիամ Աստուածածինի դէմ կատարած «լկտի կի՞ն» Հայհոյութիւնը՝ կ'ընդլգեցնէ նոյնիսկ Թուրքիոյ կրօնից նախարար՝ Իէշիտ Պէյը. որովհետեւ իսլամներու Գուրանին մէջ յարգանքով յիշուած է Ս. Մարիամ Աստուածածինի անունը:

Պողոս Առաքեալ իր Գաղատացւոց գրած թուղթին մէջ կ'ըսէ Հետեւեալը. «Քաւ լիցի ինձ պարծիլ, բայց միայն ի խալն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»:

Պողոս Առաքեալի այս խօսքը կը Հաստատուէ ինքնին որ Վրթանէս Ջրթըլեանի Քրիստոսի խաչի նկատմամբ կատարած սրբապիղծ Հայհոյութիւնը՝ աններելի մեղք պէտք է նկատուի, նոյնիսկ «Աւետարանականներուն» Համար:

Ամերիկացի Եպիսկոպոսականներուն կողմէ Պոլիս զրկուած միսիոնար՝ Զօրէշի Սաուրկլիթ, երբ կ'իմանայ Հայոց Պատրիարքի կողմէ Հայհոյի զէմ գործադրուած պատժամիջոցը, կ'արգարացնէ զինք և «յամառ հերետիկոսներ» կ'անուանէ բողոքականութեան յառաձ «Աւետարանական ըսուած Հայերը»:

Գտնուեցան սակայն երկու բացառութիւն-

ներ, որոնք չմեղադրեցին Վրթանէս Զրթըրլեան (Եղնակեանը), այլ ընդհակառակը, սլանձացուցին դիմը: Այս երկուքն ալ վերստին ստուգուեցին և Բասունիներ:

Առաջինը՝ Վեր. Եղիա Բասունի, չուրջ ութսուն տարիներ լաւագոյն պաշտօնական է Վրթանէս Զրթըրլեանը և խստօրէն քննադատած է Հայոց Պատրիարք Մատթէոս Սրբազանը: Ան պախարակած է նաեւ Եպիսկոպոսական միսիոնար՝ Զօրէշօ Սաուլկէյթը:

Իսկ երկրորդը՝ Երուանդ Բասունի, պանծացուցած է Վրթանէս Զրթըրլեան Եղնակեանը և մեղադրած է Հայոց Պատրիարք Մատթէոս Սրբազանը:

Մեր Հոս ներկայացուցած վկայութիւնները կը Հերքեն ինքնին Բասունիներու. կատարած բոլոր անճիշդ վերագրումները:

#### ՎՐԹԱՆԷՍ ԶՐԹՐԼԵԱՆ ԵՂՆԱԿԵԱՆԻ ԱՐՏԱՔՍՈՒՄԸ

Հակառակ Վրթանէս Զրթըրլեան Եղնակեանի բողոքականութեան Հանգէպ կատարած սրտեռանդն նուիրումին և ծառայութիւններուն՝ Միսիոնարական Ռորհուրդը ոչ մէկ պաշտօն չնորհեց իրեն. ընդհակառակը՝ ժամանակ մը ետը անոնք անգոսնեցին և ափունք քշեցին դիմը:

Արգիլեցին նոյնիսկ իր Աւետարան քարոզելը:

Իր կատարած խնդրանքներն ու բողոքները մնացին առանց արդիւնքի:

Ըսուեցաւ. իրեն, որ Միսիոնարական Ռորհուրդը Ազգային Եկեղեցիէն (այսինքն Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցիէն) Հեռացող Հոգեւորականները կը մերժէ և պաշտօնանկ կը կոչէ դիրենք:

Մեծ կ'ըլլայ յուսախարութիւնն ու վիշտը Հէջ Վրթանէս Զրթըրլեան Ազնիկեանի:

Ան կը վերածուի ողորմելի արարածի մը:

«...Ա՛հ, կ'ըսէ ան, Միսիոնարներու Ռորհուրդը սրտիս վրայ բացաւ. վէրք մը, որ չատ աւելի կսկծեցուցի է և խոր, քան այն՝ որ իմ ազգէս ընդունեցի...»:

Իր խոր ծերութեան և մահուան նախօրեակին, ան կ'ըսէ՝ Հետեւեալը. «...Վա՛յ, ա՛յս էր ինձի պատահելիքը»:

Վրթանէս Զրթըրլեան Եղնակեանի Բողոքականութենէ կամ Աւետարանականութենէ արտարսման և Աւետարանը քարոզելու արգիլման այս տխուր դրուագի շուրջ զոյգ Բասունիները կեղծաւոր լուծութիւն մը պահեցին և տող մը անգամ չգրեցին այդ մասին:

Ապացուցիր՝ Երուանդ Բասունիի ընթացքն է: Ան քաջ գիտեալով Վրթանէս Եղնակեան Զրթըրլեանի բողոքականութենէ անփառունակ արտարսումը, «Ջանասէր» թերթի մէջ՝ փառաբանութիւնը ըրած է անոր: Ան նաեւ, ներբողական լրիւ գիրք մը Հրատարակած է իր մասին:

Այս իրադարձութիւնները կը Հաստատեն կարեւոր ճշմարտութիւն մը՝ Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ ճշմարիտ դաւանութիւնն է այդ:

#### ԱՅԼ ԱՆՃՇԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ՌԵՂԱԹԻՒՐՈՒՄՆԵՐ

Երուանդ Բասունի՝ Վրթանէս Զրթըրլեան, Եղնակեանի մասին իր պատրաստած գրքին մէջ զետեղած է նաեւ չարք մը տեսութիւններ և նիւթեր, որոնք ոչ մէկ առնչութիւն ունին Վրթանէս Զրթըրլեան Եղնակեանի անձին և գործին հետ:

Իր այդ նիւթերը և տեսութիւնները կը վիստան անճշդութիւններով և խեղաթիւրումներով:

Մեզի Համար զուտ ժամանակի վատնում պիտի ըլլայ մէկ առ մէկ անդրադառնալ այդ անճշդութիւններու մասին: Պիտի անդրադառնանք միայն իր երկու տեսութեանց մասին:

Մեզի զարմացուց յատկապէս Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մասին իր գրած անճիշդ և ծիծաղելիօրէն անիմաստ «տեսութիւնը»:

Իր այդ տեսութեան մէջ, Երուանդ Բասունի կը գրէ որ իբրեւ թէ Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին՝ «Յոյն Եկեղեցիի դուստրը եղած է»: Ան կը գրէ նաեւ, որ իբրեւ թէ «Հայաստանեայց Եկեղեցին ծնած է Յոյն Եկեղեցիի ծոցին մէջ»:

Այս արտայայտութիւնները յերիւսանքներն են պարզապէս՝ Երուանդ Բասունիի մտացածին ուղեղին:

Մեր մեծանուն պատմագէտ գիտնական՝ պրոֆեսոր Ստեփան Մայիսեանը, անհերքելի ապացոյցներով Հաստատած է որ Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցին Հիմնուած է 279 թուին: Այդ թուին է, որ Հայ Ժողովուրդը ազգովին քրիստոնէութիւնը ընդունած է որպէս պետական կրօնը, ձեռամբ Հօրն մերոյ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին:

Այդ թուին է՝ որ կառուցուած է նաեւ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը:

Կ'ապացուցանէ այս, որ Հայաստանեայց Եկեղեցին գոյութիւն ունեցած է Յոյն Եկեղեցիի

կազմութենէն լսողութեան 35 տարիներ առաջ: Պարզ թող ըլլայ այս՝ երուանդ Քասունի կոչեցեսլին՝ որ Հայաստանեայց Եկեղեցին չէ ծնած ոչ մէկ այլ եկեղեցւոյ «ծոցին մէջ», և «դուստրն» ալ չէ ոչ մէկ այլ եկեղեցի:

### «ՊԱՊԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ»

Երուանդ Քասունի թէ՛ իր «Ջանասէր» թերթին մէջ և թէ՛ սլ իր վերոյիշեալ գրքին մէջ, քանիցս արտայայտուած է Հռովմէական կաթողիկ եկեղեցւոյ մասին և «Պապական եկեղեցի» անուանած է դայն՝ անպատկառօքն:

Ան ըրած է այս՝ Հռովմէական կաթողիկ եկեղեցին վարկարեկելու մտքով:

Հռովմէական կաթողիկ եկեղեցին՝ Քրիստոնէական աշխարհի մեծագոյն եկեղեցին է, և երբեք ներելի չէ որ Հայ բողոքական մը, որպիսին է ինք, վարկարեկել Համարձակի Հռովմէական Կաթողիկ եկեղեցի և սնորհովուպետ՝ Սրբապաճ Պապը:

## «ՅԱԶՈՂՈՒԹԵԱՆ ԳԱՂՏՆԻՔԸ»

Երուանդ Քասունիի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ իրաւասութիւններէն ներս կատարած ոտնձգութիւնները և պատմական խեղաթիւրումները պատճառ Հանդիսացան որ ես վերոյիշեմ Արեւմտահայ Գրականութեան անգղեզական վիպասան՝ Երուսանի (Երուանդ Սրմաքէլիսան) գրած մէկ վիպակը:

Վերոյիշեալ վիպակը՝ «Յաջողութեան Գաղտնիքը», Հայ մեծանուն նահատակ գրագէտ՝ Երուսան, գրած է 1901 թուին, Պուլկարիոյ Վառնա քաղաքին մէջ:

Այս վիպակին Հերոսն է Մարտիրոս անուն Հայ բողոքական պատուելի մը: Վիպակին մէջ յիշուած է որ Մարտիրոս Պատուելի արտասովոր տղէտ մըն էր:

Ան Հազիւ թէ «Հասարակ ընթերցում» մը կատարելու կարողութիւն ունէր:

Պատճառը որ Ամերիկեան Բողոքականութեան Միսիոնարական Որհուրդը պատուելիութեան նման կարեւոր պաշտօն մը ընծայած էր իրեն, իր ունեցած անսովոր և վիթխարի պիւսերն էին:

Ահաւասիկ նկարագրութիւնը Պատուելի Մարտիրոսի անձին և իր նշանաւոր պիւսին՝ այնպէս, ինչպէս որ ներկայացուցած է Երուսան իր վիպակին մէջ:

«Հակառակ տարիներու խոշոր անջրպետով մը բաժնուած ըլլալուս իրմէ, Մարտիրոս պատուելին տակաւին մինչեւ Հիմակ աչքիս առջեւն է իր մարմնեղ կազմածքովը, դուրս պողովկացող այտերով բռնաւոր իր դէմքովը, եզան խաղաղ ու Հեղ աշուրներովը, բայց մանաւանդ թաւաստել, խոտային, բարբարոս պիւսերովը, որոնք ոչ միայն ամբողջ բերանը կը

երուանդ Քասունի, Հայ Աւետարանական (Բողոքական) եկեղեցւոյ վերապատուել մըն է՝ Հոգեւորական մը:

Ապեցողիչ է և դարմանայի, որ Համբաւի տիրացած ուսումնական ըլլալով՝ ան թոյլ տուած է ինքզինքին, կատարել մեր թուած պատմական աններելի խեղաթիւրումները և անիրաւ ոտնձգութիւնները՝ ընդդէմ Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ:

Երուանդ Քասունիի և իր Համախոհներուն վերոյիշեալ ընթացքն ու արարքները կը յիշեցնեն ինծի Միւսնեաց Աշխարհի մեր մեծանուն պատմիչ՝ Ստեփանոս Օրբելիանի ստպատմական խօսքը:

«Յամենայն ժամ ուսանից և ի լոյս

Աստուածգիտութեան ոչ հասանից»:

(Ամէն ժամ կ'ուսանին, բայց Աստուածգիտութեան լոյսին իրբեր չեն Հասնիր):

Ծածկէին, այլեւ իրենց խիստ ծիւրովն ու ճիւղերովը ոնգունքները խցելէ յետոյ, քթին սահմանները կը թեւակոխէին, մէկ կողմէ դէպի աչքերը արշաւելու ճիգով մը, միւս կողմէ այտուռներէն դէպի ականջները խոյանալու յանդգնութեամբ մը: Մարմինն ամենէն յատկանշական մասը անտարակոյս պիւսն էր, ու մագի այդ Հրարիսային ժայթքումը դէմքէն դուրս, տեսակ մը խորհրդաւորութիւն և պատկառելիութիւն կուտար Մարտիրոս աղային, որ իր մատուրներուն պերեւեթիկ ու փայփայիչ չօղափումներովը արդէն յայտնօրէն ցոյց կուտար, թէ իր էութիւնը Հիմնաւորուած էր գլխաւորապէս այդ վիթխարի պիւսերուն վրայ: Առանց ատոնց, կը մտածէի ես ամէն անգամ, որ անոնք նայուածքս խոշտանգէին, այդ մարդը ծաղրելի բան մը պիտի ըլլար, կարգ մը էականքու մերկութեանը պէս արգասատելի ու զաւեշտական բան մը, Համարժէք ֆիզիքական բացարձակ սնանկութեան: Իրաւ է, թէ ամէն անգամ նաեւ, որ այդ մարդը տեսնելու և անոր Հետ խօսելու դժբախտ առիթը ներկայանար, կատաղի փափազը կ'ունենայի քաշելու, փեթտելու այդ զորհուրելի պիւսերը, զորս անմարդկային կը գտնէի»:

«Եւ որովհետեւ, սակայն, մարդը բողոքական պատուելի մըն էր, թէեւ շատ երկրորդական տեսակէն, այդ պիւսերը բնատուր, աստուածատուր զարդ մըն էին իրեն Համար, և ինծի կուգար, որ անոնք, երբ ժողովարանին մէջ իր թաւ և ընգային ձայնովը աղօթք կը կարդար, դերը կը կատարէին այն ոսկեհամուկ շուրջառին, զոր մեր պատարագաւոր եպիսկոպոսները կը Հագնէին պատարագաւորութեան:

«Առանց այդ Հաղուագիւտ պէխին, Մարտիրոս պիտի չկարենար Պատուելի դառնալ և դրամ չահլի: Ան մեր գիւղի բողոքական Հայերու պատուելիներ», կը գրէ Երուխան:

«Կիրակի օրեր, երբեմն, իրիկուան եւ ալ կը մտնէի ժողովարանէն ներս ու կ'սպասէի, որ կարգը մեր պատուելիին գար աղօթելու: Ձէր ուշանար: Սեւ որդենկոտով մը կը կենար դասին մէջտեղը և կ'սկսէր աղօթել կոկորդային միօրինակ աղմուկով մը, որուն մէջ բառերը կը հալէին և իրարու կը խառնուէին: Աղօթած միջոցին աշուրները կը գոցէր: Պէտքերը թեթեւօրէն կը շարժէին: Հաւատացեալները երեսներին ծածկած՝ կը խոնարհէին այդ պատկառելի աղօթասացին առջև: Ամենէն աւելի այդ պահերուն է, որ պէտքերուն բովանդակ անհեթեթութիւնը կ'անջատուէր աչքիս: Կ'ափսոսայի այն խեղճներուն վրայ, որ արգահատելիօրէն խոնարհած էին ո՛չ թէ մարդու մը, այլ այդքան վիթխարի պէտքերու առջև: Այդ Հանդիսաւոր վայրկեանին յիմար մտածումներ կ'ունենայի: Կ'ուզէի պոռայ այդ անգիտակից երկրպագուներուն՝ իրենց վարմունքին բոլոր ծաղրելիութիւնը, բեմը ցատկել և ընկելով այդ պէտքէն՝ զանոնք ցոյց տալ Հաւատացեալ ժողովրդեան, երեսան Հանելով գործին գաղտնիքը: Բայց կամաց մը կ'առնէի կը քայլէի՝ չուզելով զայլախաղութիւն մը պատճառել»:

Երուխան կը նկարագրէ ետքէն, թէ ինչպէս 1896 թուին Պոլսոյ մէջ տեղի կ'ունենան սուլթանական ջարդերն ու կողոպուտները, որոնց Հետեւանքով ալ շատ մը Հայեր կը Հեռանան Պոլսէն: Ահաւասիկ Երուխանի կողմէ գրուած նկարագրականը այդ դէպքերուն.

Բայց ահա եկաւ Հասաւ 96-ի ուրազանը: Ամէն բան տակնուվրայ եղաւ Պոլսոյ մէջ: «Կըրցողը թող փախչի»-ի ահազանգը Հնչեց ամէն կողմ: Փախան: Փախանք: Ոմանք օրեր ու ամիսներ յետոյ զիրար գտան, դիպուածով, արտասահմանի անհուն տարածութեանը վրայ: Իսկ շատեր յաւէտ կորսնցուցին՝ զիրար: Ես այն Հաղուագիւտ բախտաւորներէն մէկը եղայ, որոնք դուրսը գտան իրենց սրտին սիրածը կամ մտքին փնտրածը: Արդարեւ, Պուկարիոյ Վ... քաղաքին մէջ 96-ի վերջերը, օր մը յանկարծ Հանդիպեցայ Մարտիրոս պատուելիին: Աղմկալից բրբիջ մը բարձրացուցի: Մարդը չփոթուած երեսս կը նայէր:

— Մարտիրոս աղայ, ի՞նչ լուր, դո՞ւն ալ փախար,— Հարցուցի:

— Մարդ մնա՞ց, որ չփախչի,— ըսաւ՝ իր պէտքերու մացառուտին վրայէն թօթուելով ձիւնին փաթիլները, որ Հեշտօրէն կը Հանգչէին Հոն:

— Է՛, գո՞րծ,— Հարցուցի:

— Նորէն առջի գործս, երբեմն ալ մօտակայ գիւղեր կ'նրթամ Սուրբ Գիրք ծախելու:

— Ըսել է Կիրակի օրերը նորէն ժողովարանը...

— Հա՛րկաւ,— պատասխանեց:

Եւ ձիւնին տակ, որ Հարսի պէս կ'իջնար, պատմեց ինծի, թէ Պոլսի տուն-տեղը թալլած էին, ու ինք Հաղու ընտանիքովը կրցած էր Պուկարիա փախչի:

Մարտիրոս Պատուելի կը շարունակէ ըսել.

— Փա՛ռք Տիրոջը,— վերջացուց թօթուելով նորէն պէտքերը, որ ահագին քանակութեամբ ձիւն կ'ամբարէին իրենց թեւերուն վրայ մէկ բոպէի մէջ: Եւ Հեռացաւ գնաց երջանիկ մարդու քայլածքով:

«Ու մտածեցի: Վայրենիներ կողոպտած էին ինչպէս զիս, այդ խեղճ մարդն ալ, սա տարրերութեամբ, որ ինչքան ալ անգութ, երբեք չէին մտածած անոր յաջողութեան գաղտնիքը և ապրուստին միակ միջոցը՝ պէտքերը, անոր ձեռքէն խլել առնել. մարդուն Հո՞գն էր. պէտքերովը փախած էր ան: Եւս ինչովս փախած էի, Աստուած իմ, ենթակայ ամէն տեսակ ձախողութեանց ու դժբախտութեանց: Եւ առաջին անգամ ըլլալով՝ խոշոր ու պատկառելի պէտք մը կարօտն զգացի:

Երուխան կը նկարագրէ որ քանի մը տարիներ ետք, Վառնայէն ցամաքային ճամբորդութիւն մը կը կատարէ և իրիկուներ փոթորիկի պատճառով կը ստիպուի մնալ գիւղի մը յետամնաց մէկ պանդոկը:

Կը մտնէ ան պանդոկի փցուն և աղտոտ ճաշարանը, չըջապատուած պուկար և յոյն գիւղացիներով:

Հետոյն չի մը օդի կ'ապսպրէ ան, պանդոկին տէրը թող անձնէ: Երուխան կը շարունակէ.

«Մարդը ահապարեց պատուէրս կատարել: Ու քիչ յետոյ աղտոտ ափսէի մը վրայ՝ բացառիկ պատիւ քաղաքացիի Հանգամանքիս ընծայուած, նպարավաճառը առջեւս կը դնէր չի մը օդի, պանիր և ապուխտի քանի մը շերտեր: Տիրող փոթորիկէն սրտնեղած, չէի մղուէր շուրջս գտնուողները դիտել ու ինքնամփոփ սկսայ կոնծել: Պահ մը ետք, զարմանքով տեսայ, որ սպասարկուս փոքր սանի մը մէջ եղող եփուած Հակիթ մը Հրամցուց ինծի: Այս անգամ քնա-

կանարար աւելի ուշադրութեամբ նայեցայ իրեն և շնորհակալութիւն յայտնեցի: Յիսնամեայ մարդ մըն էր, նիհար, աղերեկ ցանցառ պիւսերով ու խոշոր, վշտահար աչուրներով:

«Ինչ եղաւ դարմանքս, երբոր յոյն կամ պուկար կարծած այդ մարդս խօսքը ինծի ուղղելով, ըսաւ:

«— Պարոն Երուանդ, կարծես դիւ չճանչցար:

«— Դո՛ւք,— ըսի ապուշի պէս երեսն ի վեր նայելով:

«— Մարտիրոս պատուելին, վաղեմի ծանօթդ:

«Ձէի կրնար բառ գտնել նկարագրելու Համար դարմանքս և շփոթութիւնս: Պատուելին, սա ահաւոր պիւսերով մեր երանելի պատուելին, Պալքաններու Հեռաւոր մէկ գիւղին աղտոտ ու զարչահոտ կապելային մէջ, նիհարցած, և մանաւանդ, բայց մանաւանդ մերկացած իր պատմական, իր հսկայական պիւսերէն, որոնցմէ մէկ քանի թել-խլեակներ կը մնային ողորձիօրէն կախուած վերին շրթներէն:

«— Բայց... Ի՞նչ եղաւ, ի՞նչպէս եղաւ, որ Հոս ես, պատուելիութիւնը, ժողովարար, Հապա... պիւսերդ, ի՞նչ եղան պիւսերդ, Մարտիրոս աղայ, ան փառաւոր պիւսերդ:

«Մարտիրոս աղայ մեքենարար ձեռքը պիւսերուն տարաւ և լալագին ձայնով մը՝

«— Թափեցան, թափեցան,— ողբաց:

«Եւ ա՛յ դէմս նստաւ: Հառաչեց: Օղիէս Հատ մը լեցուց, խմեց ու սրբելէ յետոյ իր աւերակ պիւսը, ըսաւ տրտմալի եղանակով մը.

«— Երկու տարի առաջ, չեմ գիտեր ինչո՛ւ, պիւսերս թափիլ սկսան. օր եղաւ որ Հարիւր թելը մէկտեղ ինկան: Դեղ, բժիշկ մէկ փարայ չըրաւ, ավուճով դրամ ծախսեցի: Թափեցան, թափեցան շարունակ. ջղային եղայ, Հիւրնղցայ. կը վախնայի ձեռքերս պիւսերու տանելու. նիհարցայ, գիշերը սկսայ չքնանալ. ժողովարարն աղօթած միջոցիս, ժողովուրդը սկսաւ խնդալ վրաս, փողոցէն անցած ատենս, չարաճճի տղաքները «պատուելին պըլընները կը թափին կոր» կը պոռային. դուրս ելլել չէի ուզեր, չկրցայ գործս շարունակել: Պորտ ընկերու-

թեան ներկայացուցիչն այ կամաց մը Հասկցուց, որ պիւսերուս այդ վիճակին մէջ չէի կրնար պաշտօնս շարունակել. ուզած-չուզած Հրաժարեցայ: Անօթի օրեր անցուցի: Սուլթան Համիտը տունս-տեղս կողոպտեց, Հոգս չեղաւ. պիւսերս թափեցան՝ տունս կործանեցաւ: Ի՞նչ ընէի, դուռնէ դուռ, լեռնէ լեռ ինկայ, և վերջապէս Հոս Հասայ. քանի մը բարի մարդիկ գթացին վրաս. կինս, զաւակներս անդին մնացին ու չեմ գիտեր, թէ ինչ եղան, ու ես Հոս կ'աշխատիմ գիշեր-ցերեկ ապրուստի մը փոխարէն...

«Պատուելին գլուխը ծոցեց, ու տեսայ, որ քանի մը խոշոր արցունքներ թաւալեցան ինկան իր այտերուն ու շրթունքներուն վրայ, Հոն, ուր ժամանակին աշխարհիս ամենէն փառաւոր պիւսերը կը Հանգչէին»...

✱

Երուխանի այս վիպակը որոշ յապաւումներով ներկայացուցիւր այստեղ քանի մը կաւերնոր պատճառներով.

Առաջինը և ամենէն կարեւորը ցոյց տալ է Երուխանի գրական-գեղարուեստական այն բացառիկ տաղանդը, որով ամենէն պարզ դէպքերն ու նիւթերը անգամ ան կը ներկայացնէր այնպիսի արուեստով և ճաշակով, որ ընթերցողները կը Հմայուէին:

Երկրորդը՝ մատնանշել է որ Ամերիկեան Բողոքական Միսիոնարներ, իրենք է որ կը Հովանաւորէին, կը Հոգային և կը ղեկավարէին Հայ Բողոքական (Աւետարանական) Համայնքները, ժողովարանները և պատուելիները՝ ըստ կամս, այնպէս ինչպէս կը կամենային, նոյնիսկ՝ Հայ Բողոքականութեան (Բրօթէսթան Միլլէթի) Հիմնուելէն վաթսուն-եօթանասուն տարիներ ետք:

Եւ վերջապէս, ասոնք կարեւոր պատճառներ են որ Երուանդ Քասունի և իր Համախոհները ընդմիշտ կասեցնեն իրենց ոտնձգութիւնները Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ իրաւասութիւններէն՝ և Հայ Հաւատացեալ ժողովուրդէն ներս:

ԹՈՐԳՈՄ ՓՕՍԹԱՃԵԱՆ